

احکام یائسگی و بررسی مستندات فقهی آن از دیدگاه فریقین

چکیده

خدای متعال با توجه به نوع آفرینش انسان‌ها، احکامی را از طریق پیامبران و سنت معصومین (علیهم السلام) تشریع کرده است که بعضی از این احکام مشترک بین زنان و مردان و برخی دیگر اختصاصی است. از موارد اختصاصی احکام زنان، احکام حیض و یائسگی است و با بررسی این احکام در کتب فقهی فریقین علاوه بر احکام مشترک، تفاوت‌هایی نیز مشاهده می‌گردد که این پژوهش به این پرسش پاسخ داده است که احکام یائسگی و بررسی مستندات فقهی آن از دیدگاه فریقین چیست؟ این نوشتار با روش کتابخانه‌ای و با مراجعه به منابع اصلی و مطالعاتی فراهم آمده است. گردآوری اطلاعات بر محور سن زنان در احکام یائسگی از دیدگاه فریقین بوده است. یافته‌های این اثر نشان می‌دهد که سن یائسگی از مسائل مورد اختلاف در نزد فقه‌های شیعه و مذاهب اربعه بوده و در تعیین سن یائسگی چهار نظر مختلف از جانب فقهاء مطرح شده است که این دیدگاه‌ها از ۵۰ سالگی زنان تا ۷۰ سالگی متغیر است.

کلید واژگان: سن یائسگی، فقه امامیه، فقه عامه، دیدگاه فریقین

دین اسلام به تربیت بشر و هدایت آنها توجهی خاص دارد و خدای متعال برای کمال و سعادت هر یک از زنان و مردان احکام خاصی را تشریع کرده که برخی از این احکام در مردان و زنان مشترک و برخی دیگر، از موارد اختصاصی هر یک از آنهاست از جمله این موارد اختصاصی، احکام حیض و یائسگی است که مختص به زنان مسلمان می‌باشد.

با توجه به شرائط مختلف زنان، احکام ویژه‌ای از حرمت و وجوب و... را برای آنها تشریع کرده است که نظرات فقهای شیعه و اهل عامه در رابطه با این احکام متفاوت است اگر چه اصل موضوع حیض و یائسگی برای همه بانوان ثابت است، اما در موارد زیادی تکلیف یک زن حائض و یائسه از دیدگاه مرجع تقلیدش، با زن دیگر تفاوت دارد. آگاهی از نظرات فقهاء و عمل به آن احکام از ضروریات دین اسلام است. در طول تاریخ، زنان بعد از بلوغ مبتلاء به حیض می‌شدند و به تبع آن، هر قوم و آیین قواعد و قوانین مخصوص نسبت به حیض داشتند. در ادیان پیش از اسلام نیز به این مسئله توجه شده است. در رابطه با این عنوان، کتاب‌ها و مقالات و پایان‌نامه‌هایی به صورت غیر مستقیم و اشاره‌ای مطالبی تدوین شده است. اما پژوهش حاضر موارد اختلافی احکام یائسگی را از دیدگاه فریقین، مورد بررسی قرار می‌دهد. پژوهش مورد نظر به روش کتابخانه‌ای و با مراجعه به متون فقهی به گردآوری مطالب می‌پردازد. این مقاله به احکام یائسگی با محوریت سن زنان در مورد یاس از دیدن خون حیض در سنین ۵۰، ۶۰ و ۷۰ سالگی و بررسی مستندات آن از دیدگاه مذهب تشیع و فرق اربعه پرداخته است.

اسلام با تشریع احکام خاص ویژه زنان، راه اعتدال را نسبت به ادیان دیگر در پیش گرفته که برخی از این احکام در قرآن و بسیاری در روایات ائمه معصومین (علیهم السلام) آورده شده است.

مفهوم شناسی

حیض

معنای لغوی حیض

حیض خون معروفی است که از رحم زن خارج می‌شود. اصل این واژه به معنای «جاری شد» می‌باشد. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ص ۱۴۲) همچنین برخی از لغویون این واژه را به معنای جمع شدن خون می‌دانند (طریحی، بی تا، ج ۱، ص ۶۰۶) و حوض را به جهت جمع شدن آب در آن حوض نامیدند. (فیروز آبادی، بی تا، ج ۱، ص ۶۴۱)

راغب اصفهانی در مفردات خونی که وصف خاص و در وقت مخصوصی از رحم زن خارج شود را خون حیض می‌داند. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۵۶) و نیز به معنای سیلان از درون شی است مانند سیلان شیر قرمز از درون درخت به همین مناسبت سیلان دم از درون رحم زن را حیض می‌گویند. به حیض طمث، ضحک و اعصار گفته می‌شود (زبیدی، بی تا، ج ۱۰، ص ۴۵) یکی از کلماتی که در معنای حیض دخیل است واژه محیض می‌باشد که از نظر لغویون به دو صورت معنا شده است برخی آن را مصدر و گروهی آن را اسم می‌دانند و به معنای حیض، قاعدگی و مکان و موضع که خون از آن خارج می‌شود. (فیروز آبادی، بی تا، ج ۲، ص ۳۲۹ و مطرزی، بی تا، ج ۱، ص ۱۳۵)

در اصطلاح شرع، حیض را این گونه تعریف کردند؛ خونی که بعد از بلوغ به طور طبیعی و در حال سلامت از قعر و انتهای رحم زن در اوقات مشخصی خارج می‌شود. (نجفی، ۱۴۳۸، ج ۳، ص ۲۴۱ و ۲۴۲ و بهوتی، بی تا، ج ۱، ص ۱۹۶ و سرخسی، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۱۴۷ و الخطیب شربینی، ۱۹۹۴، م، ج ۱، ص ۲۷۷)

. یائسگی

یکی از شرائط تحقق حیض این است که خون قبل از یائسگی باشد.

تعیین یائسگی از دیدگاه فقها

موضوع یائسگی همان چیزی است که همه خانمها با آن روبرو هستند، و در سنی که رو به فرسودگی و تحلیل می‌باشند، یعنی حدود سن ۵۰ سالگی این امر کم‌کم تحقق می‌یابد و اگر احکام آن مشخص نباشد، مشکلات عدیده‌ای از جهت روحی و جسمی به همراه دارد و با توجه به اینکه عده‌ی زیادی از خانمها بعد از ۵۰ سال قمری هم مطابق عادت قبلی خود خون می‌بینند و نسبت به حکم آن دچار تردید می‌شوند که آیا این خون، همان حیض است که لازمه‌اش ترک عبادت و دوری جستن از برخی از محرمات باشد و یا حکم به تحقق موضوع دیگری (استحاضه) شود حکم آن انجام عبادات و غسل‌هایی است و علاوه بر بحث انجام عبادات در زمینه مسائل حقوقی نیز تردید مذکور ایجاد مشکل می‌کند زیرا فقهای امامیه بر خلاف عامه معتقدند زن یائسه، طلاق آن بائن است یا عده ندارد و بدون نگه داشتن عده با وقوع طلاق از شوهر جدا می‌شود و می‌تواند با دیگری ازدواج کند.

فقهای مذاهب اسلامی ملاک‌های متعددی را برای تعیین سن یائسگی بیان نمودند. یائسگی به معنای قطع خون بطور کامل است و از روایات هم همین معنا به دست می‌آید اما اینکه موضوع

یائسگی تعیینش با عرف باشد یا شرع، یائسگی به معنای قطع خون همان چیزی است که عرف آن را این گونه می یابد و تعیین موضوع می کند و این امر منافاتی با حکم شارع نسبت به این موضوع ندارد چنانچه خون حیض را هم مشخص می کند و حکم آن هم از سوی شارع تعیین می شود. (صفاتی، ۸۸/۱۲/۸)

یائسگی از نظر امامیه

تعیین یائسگی بر طبق سن زنان

عده ای از فقهاء سن را به عنوان معیار برای تعیین یائسگی قرار دادند، سن یائسگی از مسائل مورد اختلاف در نزد فقهاء و پژوهشگران و محققان واقع شده است. در تعیین سن یائسگی چهار نظر مختلف از جانب فقهاء مطرح شد.

الف. نظریه ۵۰ سال

برخی از فقهاء متقدم مانند شیخ طوسی (طوسی، ۱۴۰۰، ص ۵۱۶) و صاحب السرائر (حلی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۱۴۵) و المذهب (قاضی ابن براج، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۲۸۶) و مدارک الاحکام (موسوی عاملی، بی تا، ج ۱، ص ۳۲۳) و برخی از فقهاء متاخر مانند شهید صدر (صدر، بی تا، ج ۱، ص ۱۳۶) و مکارم شیرازی (مکارم شیرازی، ۱۴۲۸، ج ۱، ص ۲۴۳) معتقدند که سن یائسگی ۵۰ سال است، و هم چنین برخی نیز ۵۰ سالگی را با قطع حیض مبنا یائسگی قرار داده اند. مفید، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۵۳۲) و آیه الله خامنه ای نیز در پاسخ به سوال یکی از مقلدینش، فرموده است: ما در تعیین حد دقیق سن یائسگی بانوان تامل داریم و احتیاط در این باره را لازم می دانیم. (واحد پاسخ به سوالات جامه الزهرا، سلام الله علیها، ۱۳۸۸، ص ۲۸)

ب. مستند نظریه ۵۰ سال

این گروه برای اثبات این نظریه به دو روایت که بر پنجاه سالگی دلالت می کند استناد کرده اند؛ الف. روایت صحیحهای است که شیخ کلینی از عبد الرحمن بن حجاج از امام صادق (علیه السلام) نقل می کند: «حد زنی که از حیض ناامید شده، پنجاه سال است» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۱۰۷ و حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۵۸۰). شیخ طوسی نیز این روایت را از شیخ کلینی نقل کرده است. (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۳۹۷)

ب. روایت صحیحهای است که از سهل بن زیاد از ابن ابی نجران از صفوان از عبدالرحمن بن الحجاج که ایشان از امام صادق (علیه السلام) نقل می کند که فرمودند: «سه گروه از زنان در هر حالی می توانند ازدواج کنند (نیاز به عده نگه داشتن ندارند) ... یکی زنی است که از حیض

ناامید شده و مثل او حیض نمی‌شود. گفتم: حد آن چیست؟ فرمود وقتی پنجاه سال داشته باشد». (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۸۵)

وکلینی با سندی مرسل ولی مورد اعتماد از امام صادق (علیه السلام) نقل کرده: «حد زن یائسه از حیض ۵۰ سال است». (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۱۰۷)

امام خمینی (ره) درباره این روایت در کتاب الطهاره فرموده است: در طریق این روایت شخصی که مورد تامل است کسی نیست جز محمد بن اسماعیل نیشابوری از فضل بن شاذان که در مورد او توثیق وارد نشده است و لکن اگر کسی در مورد روایاتش تفحص و جستجو کند مطمئن به وثاقتش و اتقان‌ش می‌شود پس بسیاری از روایات وی و بلکه اغلب روایاتش به طریق دیگری صحیح یا معتبر (بدون هیچ زیاده و کمی) (طابقاً نعل به نعل) نقل شده‌اند. بنابراین اطمینان و وثوق حاصل از این خصوصیات بیشتر از اطمینان و وثوقی از جانب شیخ طوسی و نجاشی و غیر این دو راوی است. (خمینی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۷۷)

نکته قابل توجه در هر سه روایت، اطلاق پنجاه سال برای تمام زنان است چه قریشی و چه غیر قریشی و چه نبطی و چه غیر نبطی، پس زن از هر قبیله و نژادی باشد وقتی پنجاه سال تمام از او بگذرد یائسه به شمار می‌رود.

فقهایی که سن حیض را عموماً پنجاه سال دانسته‌اند، بر اساس همین روایات فتوا داده‌اند. اما این معنا با واقعیت خارجی ناسازگار است البته می‌شود گفت: نوع زنان در این سن یائسه می‌شوند یا چون نوعاً زنان به این سن می‌رسند حیض نمی‌شوند حکم کلی آن همین است. (مرتضوی، ۱۳۹۰، ش ۶۹، ص ۸۱)

ج. نظریه ۶۰ سال

برخی از فقهاء امامیه از متقدمین مانند علامه حلی و متأخرین مانند نراقی و برخی معاصرین مثل سیستانی نظریه ۶۰ سالگی را برگزیدند و برخی از پژوهشگران معاصر با توجه به ادله آنان مطالب دیگری را به نظریه آن‌ها افزودند. (محقق حلی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۲۴ والنراقی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۲۵۸ و علامه حلی، بی تا، ج ۱، ص ۹۶ و بنی هاشمی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۶۸ و زهرا صفاتی، ۸/۱۲/۸۸)

د. مستند نظریه ۶۰ سال

قائلین به این قول استدلال به دو روایت کردند:

به روایت موثق که شیخ طوسی، از عبدالرحمن بن حجاج روایت می‌کنند: «سه گروه زنان در هر حال بدون مانع عده‌داری می‌توانند ازدواج کنند، ... امام صادق (علیه السلام) فرمود: وقتی به سن

٦. ابن قدامة مقدسى، عبد الله بن أحمد بن محمد، الكافى فى فقه الإمام أحمد، ج ١، بى جا، دار الكتب العلميه، ١٤١٤ق
٧. _____، المغنى، ج ٧، ١، مكتبة القاهره، 1388هـ - ١٩٦٨م
٨. ابن مفلح حنبلى، برهان الدين، المبدع فى شرح المقنع، ج ١، بيروت اول، دار الكتب العلميه، ١٤١٨هـ
٩. ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، چاپ سوم، ج ٧، بيروت، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع - دار صادر، ١٤١٤ق
١٠. ابن نجيم المصرى، زين الدين بن إبراهيم بن محمد، البحر الرائق شرح كنز الدقائق، ج ١، ٤، چاپ دوم، دار الكتاب الإسلامى، بى تا
١١. انصارى، احمد بن محمد بن على (المعروف بابن رفعه)، كفايه النبيه فى شرح التنبيه، ج ١٥، بى جا، دار الكتب العلميه، ٢٠٠٩م
١٢. اراكى، محمد على، توضيح المسائل، ج ١، قم، دفتر تبليغات حوزه علميه قم، ١٣٧١
١٣. بحراني، يوسف بن احمد، الحدائق الناضره فى احكام الطاهره، ج ٢٠، قم، مؤسسه نشر اسلامى، بى تا
١٤. اراكى، محمد على، توضيح المسائل، ج ١، قم، دفتر تبليغات حوزه علميه قم، ١٣٧١
١٥. بنى هاشمى خمينى، سيد محمد حسن، توضيح المسائل مراجع، قم، دفتر انتشارات اسلامى وابسته به جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ١٣٧٩
١٦. بهجت، محمد تقى، توضيح المسائل، ج ١، شانزدهم، قم، انتشارات شفق، ١٣٧٧
١٧. بهوتى منصور بن يونس بن إدريس، دقائق أولى النهى لشرح المنتهى المعروف بشرح منتهى الإرادات، ج ١، چاپ اول، عالم الكتب، 1414 هـ - ١٩٩٣م
١٨. _____، روضه المربع شرح زاد المستقنع، بيروت، مؤسسه الرساله، بى تا
١٩. _____، كشاف القناع عن متن الاقناع، بيروت، دارالفكر، بى تا
٢٠. بيهقى، ابوبكر، معرفه السنن والآثار، ج ١، اول، پاكستان، جامعه الدراسات اسلاميه، ١٤١٢هـ - ١٩٩١م
٢١. جزيرى، عبدالرحمن، الفقه على المذاهب الاربعه، ج ١، سوم، قاهره، مطبعه الاستقامه بالقاهره، بى تا
٢٢. جزيرى، عبد الرحمن بن محمد عوض (١٤٢٤)، الفقه على المذاهب الاربعه (چاپ دوم)، بيروت، دارالكتب العلميه

٢٣. جمعی از مولفین، موسوعه فقهیه کویتیه، ج ١٨ و ٢، چاپ دوم، کویت، دارالسلاسل، - 1404
1427هـ

٢٤. حر عاملی، محمد بن حسن، الفصول المهمه فی أصول الأئمة (تکملة الوسائل)، ج ١، بی جا،
بی تا

٢٥. _____ وسائل الشیعة، ج ١ و ٢، قم، مؤسسه آل البيت علیهم
السلام، بی تا

٢٦. حسینی سیستانی، سید علی، منهاج الصالحین، بی جا، بی تا، ج ١
٢٧. حلّی، أبی جعفر محمّد بن منصور بن أحمد بن ادريس، السرائر، ج ١، دوم، مؤسسه نشر
إسلامی، ١٤١٠ هـ ق

٢٨. جمال الدین احمد بن محمد، المذهب البارع فی شرح المختصر النافع، ج ١، چاپ اول،
قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرّسین حوزه علمیه قم، ١٤٠٧ ق
٢٩. حلّی، جعفر بن حسن بن یحیی بن سعید (محقق حلّی)، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و
الحرام، ج ١، قم، موسسه اسماعیلیان، ١٤٠٨ ق

٣٠. _____ المعتمر، الطهارة، فی حیض، ج ١، چاپ اول، قم،
موسسه سیدالشهداء، 1407 ق

٣١. حلّی، حسن بن یوسف بن مطهر (علامه حلّی)، ارشاد الاذهان الی احکام الایمان، ج ١، بی جا،
موسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرّسین حوزه علمیه قم، بی تا
٣٢. _____ منتهی المطلب فی تحقیق المذهب، ج ١، مشهد،

مجمع البحوث الإسلامیة، ١٤١٢ ق

٣٣. _____ منتهی المطلب، - ط قدیمه ج ١، بی جا، بی تا
٣٤. _____ منتهی المطلب، ج ٢، چاپ جدید، مشهد، موسسه

چاپ و نشر آستان قدس رضوی، ١٤١٣ ق

٣٥. _____ نهاية الإحكام فی معرفة الأحكام، ج ١، چاپ: اول،
قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ١٤١٩ هـ ق

٣٦. حلّی، مقداد بن عبد الله (فاضل مقداد)، التنقیح الرائع، ج ١، اول، قم، انتشارات کتابخانه آیه
الله المرعشی نجفی، ١٤٠٤

٣٧. خرّشی المالکی، محمد بن عبد الله، شرح مختصر خلیل للخرّشی، ج ١، بیروت، دار الفکر،
بی تا

٣٨. خطیب شریینی، شمس الدین، محمد بن احمد، مغنی المحتاج الی معرفه معانی الفاظ
المنهاج، ج ١، اول، بی جا، دارالکتب العلمیه، ١٩٩٤ م

٣٩. راغب اصفهانی حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ج ١، بیروت، دار القلم، ١٤١٢

۴۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ج ۱، تهران، المكتبه المرتضویه، بی تا
۴۱. رعینی، الحطاب (محمد بن محمد بن عبد الرحمن الطرابلسی)، مواهب الجلیل فی شرح مختصر خلیل، ج ۵، سوم، بی جا، دارالفکر، ۱۴۱۲ق
۴۲. رملی، شمس الدین، نهائیه المحتاج إلی شرح المنهاج، ج ۱، بی جا، بیروت دارالفکر، ۱۴۰۴ق
۴۳. زبیدی، ابو فیض محمد بن محمد، تاج العروس من جواهرالقاموس، ج ۱۰، بیروت، مكتبه الحیاه، بی تا
۴۴. _____، تاج العروس من جواهرالقاموس، ج ۵، بی جا، دارالهدایه، بی تا
۴۵. زحیلی، وهبۀ بن مصطفی، الفقه الاسلامی و ادلته، ج ۱، دمشق، دارالفکر، بی تا
۴۶. زرقانی، عبد الباقي، شرح الزرقانی علی مختصر خلیل وحاشیۀ البنانی، ج ۱، بیروت، دار الکتب العلمیۀ، ۱۴۲۲ هـ - ۲۰۰۲ م
۴۷. زرکشی، شمس الدین، شرح الزرکشی علی مختصر الخرقی، ج ۱، چاپ اول، بی جا، دارالعبيکان، ۱۴۱۳ق
۴۸. سبحانی، جعفر، تهذیب اصول تقرير بحث سيد روح الله موسوی خمینی، ج ۲، موسسه امام صادق (عليه السلام)، بی تا
۴۹. سرخسی، محمد بن احمد بن ابی اسهل، المبسوط، ج ۳، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۴ق،
۵۰. سيد سابق، فقه السنه، ج ۱، بیروت، دارالكتاب العربی، ۱۳۹۷ هـ - ۱۹۷۷ م
۵۱. شهرستانی، سيد جواد، (سيد محمد موسوی عاملی)، مدارک الاحکام، ج ۲، قم، مؤسسۀ آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، بی تا
۵۲. صدر، محمد باقر، الفتاوی الواضحه، مطبعۀ الآداب فی النجف الأشرف، بی تا
۵۳. صفاتی زهرا (۱۳۸۸)، رهیافتی فقهی در مسئله یائسگی، مجله شورای فرهنگي اجتماعي زنان، شماره ۳
۵۴. طباطبایی یزدی، سيد محمد کاظم، العروه الوثقی، ج ۱، چاپ اول، موسسه نشر اسلامي، ۱۴۱۷ق
۵۵. طباطبایی حکیم، سيد محسن، مستمسک العروه الوثقی، ج ۳، بی جا، داراحیاءالتراث العربی، ۱۳۸۸هـ
۵۶. طریحی، شیخ فخرالدین، مجمع البحرين، ج ۱، بی جا، بی تا
۵۷. طوسی، محمد بن حسن، المبسوط، ج ۱، بی جا، بی تا
۵۸. _____، المبسوط فی فقه الامامیه، ج ۱، سوم، تهران، المكتبه المرتضویه لاحیاءالاثار الجعفریه، ۱۳۸۷ق

۵۹. _____ تهذيب الأحكام، ج ۱، ج ۷، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق
۶۰. محمد بن حسن بن علی بن حسن، طوسی، النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، دوم، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۰ق
۶۱. عاملی، زین الدین علی بن احمد (شهید ثانی)، مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، ج ۱، بی جا، مؤسسه معارف اسلامی، بی تا
۶۲. _____ مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، ج ۱، بی جا، مؤسسه معارف اسلامی، بی تا
۶۳. عاملی کرکی، علی بن حسین (محقق ثانی)، جامع المقاصد فی شرح القواعد، ج ۱، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۴ق
۶۴. عینی، بدر الدین، البنايه شرح الهدایه، ج ۱، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۰ هـ - ۲۰۰۰ م
۶۵. فیروز آبادی، مجدالدین، قاموس المحيط، ج ۲، ۱، بیروت، دار العلم للجمع، بی تا
۶۶. قره خانی، پرویز، اصغر ساداتیان، بیماریهای زنان، اول، تهران، انتشارات نور دانش، ۱۳۸۱ش
۶۷. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۶، ج ۳، چهارم، (ط - الإسلامیه) - تهران، ۱۴۰۷ق
۶۸. محمد بن یعقوب کلینی، کافی (ط - دار الحديث)، ج ۵؛ قم، اول، ۱۴۳۰ق،
۶۹. گلپایگانی، سید محمد رضا، هداية العباد، ج ۱، بی جا، بی تا
۷۰. گلپایگانی، سید محمد رضا، و کتاب الطهاره، بی جا، بی تا
۷۱. ماوردی، ابوالحسن، الحاوی الکبیر، ج ۱، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۹ هـ - ۱۹۹۹ م
۷۲. مرتضوی، سید ضیاء (۱۳۹۰)، مقاله استدلال به روایات تعیین سن یائسگی در بوته نقد، مجله فقه، ش ۶۹
۷۳. مرداوی، علاء الدین أبو الحسن علی بن سلیمان، الإنصاف فی معرفه الراجح من الخلاف، ج ۱، چاپ دوم، دار إحياء التراث العربی، بی تا
۷۴. مطرزی، المغرب فی ترتیب المعرب، ج ۱، بی جا، بی تا
۷۵. _____ مظاهری، معصومه (۱۳۸۷)، مقاله بررسی نظریات پیرامون سن یائسگی مجله ندای صادق ش ۳۰
۷۶. مفید، محمد بن محمد بن نعمان، المقنعه، ج ۱، دوم، قم، مؤسسه النشر الاسلامیه؛ ۱۴۱۰ق
۷۷. مکارم شیرازی، ناصر، العروه الوثقی مع تعلیقات، ج ۱، اول، قم، مدرسه امام علی بن ابی طالب، ۱۴۲۸ق
۷۸. موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسيله، ج ۱، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۶

۷۹. _____ کتاب الطهارة، ج ۱، بی جا، بی تا
۸۰. _____ کتاب الطهارة، ج ۱، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۴۲۱ق
۸۱. _____ مو سوعه الامام الخميني كتاب الطهارة، ج ۱، سوم، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۳۴ق،
۸۲. موسوی خویی، سید ابوالقاسم، منهاج الصالحین، ج ۱، بی جا، موسسه الخویی الاسلامیه، بی تا
۸۳. _____ موسوعه خویی، التنقيح فی شرح عروه الوثقی، مؤلف: میرزا علی غروی، ج ۷، بی جا، موسسه خویی اسلامی، بی تا
۸۴. موسوی عاملی، سید محمد بن علی، مدارک الاحکام، قم، موسسه آل البيت (علیهم السلام)، بی تا
۸۵. نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام، ج ۳، سوم، قم، موسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۳۸ق
۸۶. نراقی، محمد مهدی بن أبی ذر، معتمد الشیعة فی أحكام الشریعة، ج ۱، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۲۲ق
۸۷. نسایی، ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب، سنن نسائی، ج ۱، دوم، حلب، مکتب المطبوعات الاسلامیه، ۱۴۰۶-۱۹۸۶م
۸۸. نووی، ابو زکریا، المجموع شرح المذهب، ج ۱۸، بی جا، دارالفکر، بی تا
۸۹. واعظ حسینی، سید محمد سرور، مصباح الاصول، تقرير بحث السيد أبو القاسم الخوئي، ج ۲، قم، مکتب داورى، ۱۴۱۷ق
۹۰. هیتمی، ابن حجر، تحفة المحتاج فی شرح المنهاج و حواشی الشروانی والعبادی، ج ۱، المکتبه التجاریة الكبرى بمصر لصاحبها مصطفى محمد، ۱۳۵۷ هـ - ۱۹۸۳م
۹۱. واحد پاسخ به سوالات جامعه الزهرا (سلام الله علیها)، گزیده مسائل مبتلابه در احکام بانوان، اول، قم، ۱۳۸۸